

УДК 025.7/9ІК_НБУВ:097Луцько_Житомирська_семінарія](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).29-36

Тетяна Якубова,

кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ,

e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

Книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії

У статті здійснено книгознавчий огляд в історичній ретроспективі книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що зберігається у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ). Репрезентовано матеріали книгознавчих праць Е. Хвалевіка, С. Міщука, І. Ціборовської-Римарович щодо дослідження літератури та книжкових знаків із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії; проаналізовано склад і наповнення її фонду. Під час застосування хронологічного методу дослідження здійснено класифікацію книжкових знаків в історичній ретроспективі. Виокремлено провінційні іноземних книгарень та європейських бібліофілів XVIII—XIX ст., а також радянського періоду розбудови бібліотечної справи в Україні. Аналіз інформаційних ресурсів щодо книжкових знаків надав змогу з'ясувати шляхи формування фонду бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії та збереження видань із семінарської бібліотеки у приватних і публічних зібраннях. Завдяки використанню різноманітних інформаційних ресурсів розширено інформативність джерелознавчого матеріалу стосовно книжкових знаків, що сприяло їх ґрунтовнішому вивченню та атрибуції. Надано книгознавчі й історичні відомості про роль іноземної книготоргівлі Києва, Москви та Петербурга у процесі поповнення фонду бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. Наведено книгознавчу інформацію про видання з приватних книгозбірень, що потрапили до фондів бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. З'ясовано шляхи надходження літератури із семінарської бібліотеки до фондів книгозбірні Кабінету арабо-іранської філології в Києві, створеного під керівництвом А. Кримського.

Ключові слова: книжкові знаки; бібліотека Луцько-Житомирської семінарії; атрибуція; іноземна книготоргівля; А. Кримський

Постановка проблеми. У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ зберігається бібліотека Луцько-Житомирської римокатолицької семінарії. На виданнях наявні різноманітні книжкові знаки, вивчення та атрибуція яких залишається важливим завданням книгознавчих досліджень. У фондах католицької бібліотеки зберігається переважно іноземна література, а саме теологічні видання, словники, художні твори, праці з історії, філософії, філології французьких, італійських, польських, німецьких авторів, а також виявлено іноземні журнали та журнали Російської імперії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Бібліотеку Луцько-Житомирської семінарії досліджував польський бібліограф Е. Хвалевік.

Довідка. Е. Хвалевік (1873—1956) — видатний польський бібліотекар, бібліофіл, історик книги, співзасновник Товариства польських бібліофілів (1921) (Towarzystwa Bibliofilów Polskich) та Товариства любителів екслібрисів (1924) (Towarzystwa Miłośników Exlibrisu). Вивчав польські книжкові колекції у бібліотеках, архівах і музеях Польщі й за кордоном, зокрема в Україні, реєструючи та описуючи книгозбірні установ і приватних осіб. Для досліджень використовував наявні новаторські методи й розробляв авторські, як-от вивчення власницьких знаків, завдяки яким точніше відтворював історію книгозбірень. Його документація та екслібрисологічні праці слугують взірцем та орієнтиром для широкого кола науковців. У процесі дослідження застосовував різноманітні книгознавчі методи, зокрібно під час вивчення історії бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії.

У другому томі книги "Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzee i inne zbiory"

Е. Хвалевік схарактеризував склад бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. У статті "Zyromierz na Wolyniu" дослідник зазначав, що майже 20 тис. томів, здебільшого стародрукованих видань, становили основний фонд попередодні Першої світової війни. За тематикою превалювали релігійні матеріали. Бібліотеку семінарії в XIX ст. було сформовано зі збірок різноманітних католицьких установ, що функціонували у Волинському краї в XVII — на початку XX ст. до закриття їх російським урядом. Завдяки дарам церковних ієрархів, зокрема біскупа Луцько-Житомирського К. Боровського, житомирських каноніків, ксьондзів Невельського та Бринка, фонд бібліотеки католицької семінарії значно поповнився [1; 2].

Доктор історичних наук С. Міщук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, професор (2007—2014) кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені І. Франка, дослідив історію бібліотек Луцько-Житомирської семінарії та Житомирського кафедрального собору в монографії "Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження" (Київ, 2007), в якій подав стислий огляд "Архів і бібліотека Луцько-Житомирської римсько-католицької духовної семінарії" [3]. Науковець тривалий час працював з архівними документами, вивчаючи історію зазначеної книгозбірні, й репрезентував низку матеріалів із фондів Інституту рукопису НБУВ, Державного архіву Житомирської області та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

У кандидатській дисертації "Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900—1932): походження, склад, доля" (2003) С. Міщук розглянув аспекти надходження книг із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії до фондів Волинського краєзнавчого музею в Житомирі. У четвертому розділі ("Склад та унікальні пам'ятки із зібрання бібліотеки ВКМ як джерела історико-культурного розвитку Волині у XVIII—XX ст.") книгознавець, зокрема, зазначив, що бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії налічувала майже 20 тис. видань, переважно стародруків та книг 1920—1930-х рр., і зберігалася у книгозбірні Волинського краєзнавчого музею в Житомирі [29].

Стародруки із фондів бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії й книжкові знаки на них вивчала книгознавчиня І. Ціборовська-Римарович. У статті "Твори теолога-єзуїта Геогія Генгеля (1657—1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників" авторка надала історико-книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників видань праць відомого теолога-єзуїта, що зберігаються у фондах НБУВ [28]. Викладацька та адміністративна діяльність Г. Генгеля певний час була тісно пов'язана з Україною. Більшість його праць вийшли з друкарні Львівського єзуїтського колегіуму, а на сторінках окремих видань є автографи. У колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" дослідниця виявила дев'ять одиниць зберігання, що є стародруками творів Г. Генгеля.

У статті "Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" [5] І. Ціборовська-Римарович надала відомості про книги з бібліотеки Луцького монастиря, що зберігаються у фондах книгозбірні Луцько-Житомирської семінарії. Дослідниця зауважує, що видання з Луцької монастирської бібліотеки у XIX ст. також мали овальні штампи синього кольору бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою "Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis", яким позначено титульні аркуші стародруків і шифри семінарської бібліотеки. І. Ціборовська-Римарович надала важливий книгознавчий матеріал, який свідчить про те, що атрибуцію колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" та книг із семінарської бібліотеки можна здійснити завдяки виявленню й дослідженню книжкових знаків і наліпок.

У статті "Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму" вчена зазначала, що після закриття Острозького єзуїтського колегіуму (1626/27—1773) частина видань із його бібліотеки впродовж років "відбилася від основного фонду" й потрапила до різних книгозбірень, зокрема й до бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. Дослідниця виявила у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ

у колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії" одну книгу з фондів книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму. Низку стародруків із бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, позначено овальною печаткою бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії із написом "Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomeriensis" [27].

У статті "Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки" І. Ціборовська-Римарович підсумовує, що до НБУВ стародруки бібліотеки Кременецького реформатського монастиря надійшли у складі фонду бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії, до якої, зі свого боку, потрапили у складі книгозбірні Дедеркальського монастиря отців реформатів, закритого 1891 р. У складі семінарської бібліотеки стародруки кременецьких отців реформатів надійшли до Волинського науководослідного музею в Житомирі. У 1932 р. видання з Житомира було передано до Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині — НБУВ) [4].

Зазначені статті свідчать про те, що книги з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії — це значний масив бібліотечних одиниць із книжковими знаками, що надають додаткову інформацію для атрибуції книгозбірні та можуть слугувати основою для наукових книгознавчих досліджень.

Мета статті — надання історичної та книгознавчої інформації щодо книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження книжкових знаків на виданнях дає змогу здійснити атрибуцію колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії", схарактеризувати її склад та висвітлити історію формування. Виявлені провенієнції можна розділити на такі групи: 1) книжкові знаки XVIII—XIX ст. (книжкові знаки іноземних книгарень і бібліофілів Російської імперії та Європи); 2) книжкові знаки радянського періоду розбудови науки й бібліотечної справи в Україні.

Розгляньмо докладніше книжкові знаки на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що розкривають історію побутування іноземної літератури в Україні через посередництво іноземних книгарень.

Книга Луї-П'єра Куре де Віленева (*Villeneuve Couret de Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose. — Á Orléans : De l'Imprimerie de l'Auteur, 1789* (шифр: 1/10-2в arm) малого формату [6]. Обкладинка з коричневого картону, на корінці нанесено тиснення золотавою фарбою "MATINEES D'ETE", форзац сіро-рожевий із геометричним орнаментом. На звороті обкладинки в лівому верхньому куті розміщено невелику чотирикутну наліпку "Riss & Saucet à Moscou", що належить московській книжковій крамниці Рісса і Сосе.

Довідка. Луї-П'єр Куре де Віленев (Louis-Pierre Couret; Couret-Villeneuve; 1749—1806) — друкар-книготорговець (в Орлеані — друкар короля, 1776—1792); автор і видавець численних наукових, історичних та виховних праць, віршів і перекладів, зокрема Manuel social de morale et de politique... (Paris : Piqueret, vendémiaire an VII, 97 p.); Encyclopédie méthodique. Physique (1793) de Jean-Henri Hassenfratz avec Louis-Pierre Couret de Villeneuve, Encyclopédie méthodique. Théologie. 3 vol. (1788—1790), Encyclopédie méthodique. Géographie moderne. 3 vol. (1782—1788), de Nicolas Masson de Morvilliers (с. 1740—89), François Robert (1737—1819), Imprimeur-libraires: Louis-Pierre Couret de Villeneuve, Charles-Joseph Panckoucke, Clément Plomteux.

Заможний книготорговець Франсуа Іванович Рісс, чи Франсуа-Домінік Рісс, народився 1770 р. і прибув у Москву зі Страсбурга. Точна дата його появи в Москві не відома. Ймовірно, побоюючись наслідків Французької революції та труднощів подальшого життя, знайшов привабливим, як й інші французи, життя в Москві. У 1799 р. Ф. Рісс був московським купцем із капіталом 16 100 руб. Він вирішив присвятити себе книготоргівлі й заснував товариство з Жозефом Сосе. Відомо, що Ж. Сосе народився 1774 р., вступив у клас московських купців 1796 р., мав жінку Аделаїду та дітей. Улітку 1797 р. у Москві на Петрівці в домі Є. Кайзера розташовувалася книжкова крамниця Рісса і Сосе. Того самого року Є. Кайзер вирішив виїхати з Москви та виставив будівлю на продаж, а її власниками стали Ф. Рісс і Ж. Сосе. Поет-романтик із Казані Г. Каменев писав у листі додому з Москви у вересні 1800 р.: "У Кутенера лучних книг никаких нет. А у Рисса и Сосета остались одни романы". Театрал, сенатор, С. Жихарев, критикуючи книготоргівлю в Москві на початку XIX ст. у "Записках старого москвича", зазначав: "Французские книги еще можно найти у Riss et Sauset. С тех пор, как здесь завели французский театр, он выписывает много драматических новинок; но италианских и английских книг не сыщешь ни в одной лавке". Ф. Рісс із партнером торгували не лише книгами, а й продовольчими товарами, медичним обладнанням та іншим крамом, котрий отримували з-за кордону. Асортимент іноземних книг і товарів рекламували через оголошення в московських газетах, зокрема в "Московских ведомостях". Виходив друком і каталог видань книгарні Рісса і Сосе. Французькі купці зробили вагомий внесок у книготоргівлю Москви та Російської імперії, оскільки пропонували широкий репертуар літератури за різними галузями знань попри цензурні бар'єри, що перешкоджали розповсюдженню іноземних видань [7].

Книги з наліпками зазначених книготорговців потрапляли в Україну, зокрема в бібліотеки Києва та книгозбірню Луцько-Житомирської семінарії. Зокрема, на виданнях із фондів семінарської бібліотеки містяться провінієнції французької книжкової торгівлі в Санкт-Петербурзі другої половини XIX ст. На книзі *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 1880. — Gotha : Justus Perthes, 1880* (шифр: 7/15-3в arm) виявлено синю овальну печатку книгарні Е. Мельє (1863—1886) у Санкт-Петербурзі "Э. МЕЛЬЕ ВЪ С. ПЕТЕРБУРГЪ". Видання малого формату, обкладинка з червоного картону [8].

Овальні фіолетові печатки "Общества французской книжной торговли в России" та "Société DE LIBRAIRIE FRANÇAISE en Russie ancienne

E. MELLIER ST. PETERSBURG" наявні у книзі *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 1890. — Gotha : Justus Perthes, 1890* (шифр: 7/6-1в arm) [9]. Видання малого формату, обкладинка з червоного картону.

У XIX ст. однією з головних "книжкових" адрес Санкт-Петербурга став Невський проспект, 20 — будівля голландської реформаторської церкви, де розміщувалася французька книгарня. За століття функціонування на петербурзькому книжковому ринку — від 1816 до 1916 рр. — змінилося кілька її власників: Ф. Сен-Флоран, Ф. Беллізар, С. Дюфур, Е. Мельє.

Е. Мельє тримав у Петербурзі книжкову крамницю від 1863 р., а від 1886 р. діяли книготорговельна фірма "Мельє и К°" (відповідальні особи — І. Добринін і де Лафор) та "Общество французской книжной торговли в России", котре 1890 р. очолив А. Цинзерлінг. Книгарня "Мельє и К°" працювала на Невському проспекті, 20. Видання, які пропонували в крамниці, систематизували в каталоги книг і журналів, що регулярно виходили друком, наприклад, "Мельє и К°, кн. маг. т-ва А. Цинзерлинг и К° (Петербург). Каталог русских и иностранных журналов на 1913 год. — СПб., [1913]". Література книжкової крамниці "Мельє и К°" охоплювала різні галузі знань і надходила з-за кордону доволі оперативно. Асортимент швидко оновлювався, про що свідчить значна кількість друкованих каталогів книгарні. Європейську періодику в Російську імперію доправляли С. Дюфур, Е. Мельє, А. Цинзерман [10].

Книга *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto. — In Parigi : Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — T. 1. — LXXIX, 360 p.* середнього формату [11]. Обкладинка з червоного картону з чотирикутною рамкою із золотавим орнаментом. На корінці золотавою фарбою надруковано "ORLANDO FURIOSO", "1". Форзац білий, містить круглу фіолетову печатку "БАН УРСР Стародруки", чотирикутну фіолетову печатку "ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України", шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "1/11arm-1a", маргінальний напис "Acc.В.8/Л". На звороті обкладинки розміщено білу чотирикутну наліпку, на якій у чорній рамці надруковано текст "CHEZ LENOIR, Libraire, Grande rue Petcherski à KIOW". Ці відомості дають змогу визначити, що в Києві на вулиці Печерській діяла французька книгарня Ленуара, яка наприкінці XVIII ст. пропонувала італійську літературу. Перед титульним аркушем уміщено гравійований портрет автора — "Lodovico Ariosto".

Другий екземпляр книги *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto. — In Parigi : Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — T. 1. — LXXIX, 360 p.* має обкладинку з картону коричневого кольору. Корінець пошкоджений, містить надрукований напис "ORLANDO FURIOSO", "TOME I". На форзаці розміщено такі самі книжкові знаки, що й у першому примірнику, а також маргінальний напис "4 vol № 8". На зворотному боці обкладинки міститься малого розміру чотирикутна

біла наліпка, на якій у чорній рамці надруковано текст "à St. Pétersbourg chez Klostermann". Наліпка належить крамниці книготорговця з Петербурга І. Клостермана.

Довідка. Іоганн Герман Клостерман (1756—1838) — німець за походженням, купець першої гільдії, торговець картинами, нотами, власник книгарень.

Народився 1756 р. у Гетруйденберзі в Голландії; приїхав у Петербург разом із батьком, який спочатку дістав посаду викладача, а згодом — інспектора в Пажеському корпусі. Відтоді й до кінця життя І. Клостерман залишався в Петербурзі, де торгував картинами, котрі купував за кордоном. Катерина II неодноразово відвідувала його крамниці й запрошувала купця до себе, аби придбати витвори мистецтва. І. Клостерман залишив після себе "Записки" під назвою "Denkwürdigkeiten des ehemaligen Kunst und Buchhändlers Germann Johann Klostermann", в яких оповів про все, що бачив до 1830 р. Згодом рукопис належав таємному радникові П. Гюцу, відтак — барону Ф. Врангелю. Пізніше "Записки" придбав граф Д. Толстой, який опублікував у журналі "Русский архив" фрагменти, присвячені Д. Фонвізіну (разом із відомостями про І. Клостермана). Князь П. Вяземський, готуючи книгу про Д. Фонвізіна, звертався по допомогу до старого І. Клостермана [12; 13], який разом із літератором відкрив у Петербурзі крамницю для продажу витворів мистецтва. Д. Фонвізін, подорожуючи Італією у 1784—1785 рр., відправив до Росії 17 ящиків із мистецькими творами, частину з яких придбала Катерина II для Ермітажу [14]. В Італії письменник часто відвідував і книгарні та купував літературу для книжкових крамниць І. Клостермана. У 1770-х рр. крамниця І. Клостермана була широко популярною в Петербурзі й постачала картини та гравюри приватним особам і в Ермітаж. Найвищі класи Російської імперії, наслідуючи Катерину II, формували власні бібліотеки з іноземних і російських видань. Зростання популярності книг і читання поміж петербурзького вищого світу сприяли, крім І. Клостермана, й інші іноземні книготорговці в Петербурзі: Еверс, Гей, Міллер та Роспіні [15]. Петербурзька книгарня І. Клостермана була відома серед бібліофілів та бібліотекарів і в Україні, зокрема її іноземні видання закуповували для бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії.

Книга Ж. Жаккелена (*J. A. Jacquelin*) *La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles* (Paris : [s. n.], [s. a.]. — 79 p.) середнього формату [16]. Обкладинка із сірого картону. Корінець шкіряний, коричневого кольору, містить друкований текст "THEATRE CL". Форзац білий, наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "1/11arm-4a". На титульному аркуші внизу розміщено чотирикутну наліпку з написом "Chez Mad. GEORGE, Libraire, à la porte du Théâtre Français, rue de la Loi", що вказує на місце продажу видання: "при дверях французького театру в Парижі".

Книга Ж. Белла (*Jean Bell d'Antermony*) *Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie* (Paris : Chez Robin, Libraire, 1766 — Т. 1. — 407 p.) малого формату [17]. Обкладинка з коричневого картону. На корінці надруковано текст "VOYAGE DE PETERSB TOM I". На форзаці білого кольору наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/18arm-2в". На зворотному боці обкладинки розміщено жовту чотирикутну наліпку, на

якій у чорній рамці надруковано текст "DU FONDS DE LIBRAIRIE du F. Leclerc et Compag. au Magasin de Librairie, place de Terreaux, maison St. Pierre. Prix.", тобто книга походить із книгарні Ф. Леклерка в Ліоні. У виданні наявний напис "Carte de la Route entre Moscow et Pekin tenue par S. E. Leoff Vassilich Ismayloff en 1719 et 1721".

Довідка. Lev Ismailoff — майор, якого Петро I відрядив послом у Пекін у складі російської місії (1719—1721) із багатьма подарунками, більшу частину яких становили монети, виготовлені царем власноруч.

Книга К. Бедекера (*K. Baedeker*) *Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse* (Leipzig : Karl Baedeker, Éditeur, 1883. — 450 p.) малого формату [18]. Обкладинка з картону, обтягнутого червоною тканиною. На обкладинці та корінці золотавою фарбою надруковано текст "Baedeker Italie Septentrionale". На обкладинці — восьмикутна наліпка, на якій фіолетовими чорнилами нанесено бібліотечний шифр "У 91(026) (45)/В 14 1883", а на форзаці жовтого кольору наявний шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/18arm-2в", виконаний простим олівцем. На форзаці розміщено овальну зелену наліпку "HERMANN STENEBERG Buchhandlung Genua" (засвідчує прізвище та ім'я німецького книготорговця в Генуї Г. Стенеберга, який продавав італійські видання, що побачили світ у Німеччині наприкінці XIX ст.). Книга містить географічні карти та плани: "Alta Italia", "Genova", "Milano", "Verona", "Venezia", "Venedig", "Bologna", "Firenze".

Бібліотека Луцько-Житомирської семінарії поповнювалася не лише літературою з французьких книгарень Москви та Петербурга, а й виданнями з фондів приватних дворянських бібліотек України. Про це свідчить синя чотирикутна печатка "Главнокомандующій Корсунськимъ Имъніемъ Князя Лопухіна Демидова" на титульному аркуші книги Ж. Б. Мольєра (*Moliere de*) *Oeuvres. Des remarques grammaticales, des avertissements, et des observations sur chaque pièce. T. 2.* (A Paris : Aux dépens des Libraires associés, 1786) (шифр 1/10arm-3в).

Довідка. Князь Микола Петрович Лопухін-Демідов (1836—1910) — генерал-лейтенант, учасник російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігається фонд 136 — "Лопухини-Демидовы — княжеский и дворянский род, помещики Киевской губернии", що містить 136 справ. Серед рукописних матеріалів, котрі належали князю М. Лопухіну-Демідову, — "Журнал регистрации выдачи книг из библиотеки г. Корсуна".

Виявлені провінційні надали відомості про джерела комплектування книжкової колекції "Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії". Отже, можемо визначити шляхи надходження до неї іноземних книг: із французьких книгарень Москви, Петербурга, а також крамниць Франції, Італії та з фондів бібліотеки головнокомандувача Корсунським маємком князя М. Лопухіна-Демідова.

У фондах бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії виявлено видання з книжковими знаками окремих європейських бібліофілів XVIII—XIX ст., наприклад, д'Огсона (*d'Ohsson*) *Tableau général de l'empire Othoman* (Paris : De L'Imprimerie de Monsieur, 1787. — Т. 1. — XI, 324 р.) великого формату. Обкладинка із зеленого картону, пошкоджена. Корінець коричневий, шкіряний, містить друкований текст "TABLEAU DE L'EMPIRE OTHOMAN D'OHSSON I TOM". Форзац білий. На звороті обкладинки наявна наклейка з гербовим екслібрисом "F: B: E: COMTE de TAUENTZIEN". На звороті обкладинки другого тому цієї книги, виданої там само того самого року (357, [I] р.), також розміщено гербовий екслібрис, що належить графу Б. фон Віттенбергу (1760—1824) (Bogislaw Friedrich Emanuel von Tauentzien) — пруському генералу піхоти епохи наполеонівських війн.

Довідка. Ігнацій Мораджа д'Огсон (або д'Охсон, Ignace Mouradja d'Ohsson ou Ignatius Mouradjea d'Ohsson; 1740—1807) — історик, письменник і дипломат на шведській службі, кавалер ордена Вази (Wasa). Народився в Константинополі 1740 р. у католицькій сім'ї вірменського походження. Спочатку був секретарем і перекладачем посла Швеції в Константинополі, згодом — повноважним послом Швеції. Завдячуючи своїм контактам і знайомим Д'Огсон наблизився до життя османського двору, зазвичай недоступного для європейців. Першу частину його монументальної праці "Загальна картина Османської імперії" надруковано в Парижі 1787 р. Незавершену другу частину (1789) присвячено історії Османської держави. "Le Tableau général de l'empire Othoman" д'Огсона вважають "найкращим описом Османської імперії, оскільки він був зроблений людиною тієї самої країни... Цей перший том містить лише частину релігії, мечеті, гробниці, догми, молитви, церемонії" (*Journal des Savants*, травень 1788, с. 318). Твір перекладено німецькою, італійською та російською мовами (*Полная картина Оттоманския империи: в двух частях. Первая замыкает в себе законоположение магометанства*. Перевод Мих. Ив. Верёвкин. Другая — историю Оттоманския империи. / Труды г. д'Огсона. Украшенная рисунками и чертежами. — СПб. : При Имп. Акад. наук., 1795. Загл. на доп. тит. листе : Всеобщая картина Оттоманской империи). "Загальні картини" — жанр XVIII ст., до якого належить, зокрема, "Histoire de l'Empire Othoman" Д. Кантеміра (1673—1723), в якій він описав українсько-турецькі відносини часів Хмельницького й Дорошенка, що, однак, не завжди збігалось з дослідженнями М. Грушевського (пор. з висновками Б. Крупницького в "Америці" за 24.07.1953). (*Євген Онацький. Українська мала енциклопедія. Кн. 5. — Буанс Айрес : УАПЦ в Аргентині, 1959. — С. 591*). У 1804 р. д'Огсон повністю завершив два томи своєї праці "Tableau Historique de l'Orient", але війна зі Швецією завадила подальшій роботі й змусила історика вийти на пенсію. Він продовжував укладати історію Османської імперії, яку підрозділив на "Tableau Historique de l'Orient" (історія всіх народів під час османського правління), "Tableau Général de l'Empire Othoman" (огляд законів, релігії та звичаїв тощо) та "L'Histoire de la Maison Ottomane" (від Османа I до 1758 р.), але смерть (27.08.1807) перервала майже завершену працю (*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*). Низку його досліджень видав син — барон К. д'Огсон (1779—1851), член Азійського товариства, автор "Історії монголів від Чингіз-хана до Тімерлана" (*Histoire des Mon-*

gols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timeer-Lanc. Т. 1. — Paris, F. Didot, 1824, із картою Центральної Азії в XIII ст.), а також розвідки "Про народи Кавказу та країни на північ від Чорного й Каспійського морів у X ст. ..." (*Des peuples du Caucase et des pays au nord de la mer Noire...*), написаної на основі 24 арабських, турецьких і перських джерел (Paris, 1828 — 284 р.). Quérard, Joseph Marie. *La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France...* Vol. 6. — Paris : Firmin Didot, père et fils, libraires, 1834. — P. 342.

Виявлено видання з книжковими знаками бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), на яких розміщено шифри книгозбірні Луцько-Житомирської семінарії. Після жовтневих подій 1917 р. книги з цієї бібліотеки надійшли до фондів Волинського краєзнавчого музею в Житомирі. Згідно з постановою Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. і Колегії Народного комісаріату освіти від 1928 р. колекційні книжкові фонди Волинського музею було вирішено передати Всенародній бібліотеці України в Києві. Процес закінчився 9 жовтня 1932 р., і йому передувала майже річна діяльність працівників ВБУ (П. Попов, М. Гепленер, О. Дзбанівський та інші). Імовірно, що сходознавчу літературу з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії відбирали для поповнення фондів бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології ВУАН.

Довідка. Кабінет (Кафедра) арабо-іранської філології та тюркології (1918—1934), котрий створив й очолював А. Кримський, діяв у Києві у складі ВУАН. Йому підпорядковувалися Єврейська історико-археологічна комісія (1919—1929), Комісія з вивчення візантійського письменства та впливу його на Україну (1926—1930), пізніше перетворена на Комісію для дослідів з історії Близького Сходу (1930—1933) і Тюркологічна комісія (1926—1933) [19]. Кабінет належав до структури історико-філологічного відділу ВУАН і був створений на основі унікальної бібліотеки А. Кримського. Ця сходознавча установа випустила шість наукових праць та стала базою для усіх сходознавчих видань в Україні у 20—30-х рр. ХХ ст. [20]. Там працював фундатор українського сходознавства Тауфік Гаврилович (Тауфік Джубраїл) Кезма (1882—1958), який одночасно викладав арабську й турецьку мови в київському Близькосхідному інституті, працював у Тюркологічній комісії Всеукраїнської академії наук, обіймав посаду професора Київського державного університету імені Тараса Шевченка та був керівником семінару з арабістики в цьому виші [21]. Іншим співробітником Кабінету був Павло Нечипорович Лозієв (1894—1981) — іраніст, тюрколог, учень А. Кримського по Лазаревському інституту східних мов. У 1952 р. він захистив кандидатську дисертацію, досліджував творчість Омара Хайама [21]. Упродовж 1921—1929 рр. А. Кримський очолював Інститут сходознавства ім. О. Потебні в Києві. У травні 1928 р. після чергового переобрання його секретарем ВУАН більшовицький уряд не затвердив вченого на посаду, а незабаром було ліквідовано й усі установи, які він очолював.

Фонди бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології склалися з кількох відділів, що містили східні рукописи, видання з бібліотеки А. Кримського, книги сходознавчої тематики, котрі надходили з фондів різних бібліотек України та з-за кордону. Колекція

східних рукописів із фондів книгозбірні Кабінету у 20—30-ті рр. XX ст. надійшла до фондів відділу рукописів ВБУ [22].

У 2021 р. виповнюється 150 років від дня народження видатного сходознавця, академіка А. Кримського (1871—1942). Ця подія надає творчий поштовх для нових наукових досліджень його бібліотечної спадщини, що залишила низку малодосліджених питань, до яких, зокрема, належить і дослідження книг із бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології ВУАН.

Повертаючись до аналізованого фонду семінарської бібліотеки, виокремимо книгу Л. Жаколію (*Louis Jacolliot*) *Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan)* (Paris : E. Dentu, Libraire—Éditeur, 1875. — 394 p.) малого формату [23]. Обкладинка з червоного картону. Корінець шкіряний, коричневого кольору. Форзац білий, у лівому верхньому куті олівцем наведено шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/6-16 arm" і напис "Д дубл". На титульному аркуші та окремих сторінках книги розміщено овальну синю печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК". На титульному аркуші олівцем зроблено напис "Дубл № 400".

Довідка. Люї Жаколію (1837—1890) — письменник, мандрівник, викладач і суддя, популяризатор східної культури, перекладач французькою пам'ятки давньоіндійської літератури "Ману-сміті" ("Закопи Ману"). Тривалий час жив на о. Таїті та в Індії, де збирав санскритські легенди (1865—1869), подорожував Індокитаєм та Америкою. У 1910 р. у Росії видано 18 томів його творів, однак у СРСР ці книги було заборонено від 1929 до 1989 р. (за винятком роману "Берег чорного дерева і слонової кістки", 1958). Твори Л. Жаколію часто цитувала Є. Блаватська.

Книга А. Кастелліана (*A. L. Castellan*) *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1, P. 2* (Paris : H. Agasse, Imprimeur-Libraire, 1811. — 171 p. — 235 p.) [24] середнього формату. Обкладинка картонна з коричнево-рожевим геометричним орнаментом. Форзац білий, містить наведений олівцем шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-2в arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", фіолетову чотирикутну печатку "Хр № 1511" і маргінальний напис "№ 499 xp".

Довідка. Антуан Лоран Кастелліан (1772—1838) — французький архітектор, живописець і гравер, який відвідав Швейцарію та Італію (*Lettres sur l'Italie. 1, III, 1819*) і опублікував серію листів про ці країни, проілюструвавши їх власноруч намальованими та вигравіюваними видами. Як художник взяв участь у французькій експедиції з ремонту кораблів у порту Стамбула, однак місія не досягла мети. Враження від цієї подорожі, викладені також в епістолярному стилі, він опублікував у трьох виданнях, із численними гравюрами з власними малюнками. А. Л. Кастелліан став членом Академії вишуканих мистецтв (*Académie des Beaux Arts*). Лорд Байрон високо оцінив його найвідоміший твір "Moeurs, usages, costumes des Othomans" (1812). А. Л. Кастелліан також був винахідником нового процесу фарбування з допомогою воску.

Книга О. Бернса (*Burnes Alexandre*) *Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833. T. 1* (Paris : Arthus Bertrand, Libraire-Editeur, 1835. — XI, 354 p.) [25] середнього формату. Обкладинка картонна, обтягнута сірою тканиною. Форзац білий, містить шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-4а arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", чотирикутну фіолетову печатку "Хр № 848" і маргінальний напис "№ 1803".

Книга Ф. Кайю (Келлію; *F. Cailliaud*) *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennâr, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années les années 1819, 1820, 1821 et 1822* (Paris : Imprimé par autorisation du Roi, 1826. — Т. 2. — 442 p.) [26] середнього формату. Обкладинка картонна, обтягнута сірою тканиною. Форзац білий, має шифр бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії "7/17-2а arm". На титульному аркуші розміщено синю овальну печатку "Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської Філології УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК", чотирикутну фіолетову печатку "Хр № 2722" і маргінальний напис "№ 1118 xp".

Довідка. Фредерік Кайю (*Frédéric Cailliaud*; 1787—1869) — французький мандрівник, натураліст, мінералог і конхіолог. Уродовж 1815—1822 рр. подорожував Єгиптом, Нубією та Ефіопією. Брав участь у завоюванні Сеннару й уклав докладний опис географії завойованих територій, який оприлюднив 1827 р. у Франції. У праці "Подорож до Мерое" йдеться про народи та архітектурні пам'ятки Судану. Ф. Кайю також опублікував численні праці з природознавства. Нагороджений Орденом Почесного легіону.

Висновки. Дослідження книжкових знаків на виданнях бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії уможливило висновок про те, що її фонди здебільшого поповнювали завдяки закупівлі літератури у книгарнях Франції, Італії, Російської імперії (Москва, Петербург, Київ). Імовірно, що духовні особи, які відповідали за комплектування фонду семінарської бібліотеки, подорожували країнами Європи, де відвідували книгарні й купували літературу для книгозбірні навчального закладу. Книжкові знаки вітчизняних та європейських бібліофілів допомогли відстежити шляхи придбання книг і у приватних бібліотеках. Аналіз провінієнцій свідчить, що частина книг із семінарської книгозбірні потрапила до фондів бібліотеки Кабінету арабо-іранської філології. Значний масив книжкових знаків на виданнях із бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії є додатковим матеріалом для вивчення історії книгознавства та бібліотекознавства на Волині й становить перспективу подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. *Chwalewik E.* Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzee i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie / Edward Chwalewik. — Kraków : Kraj. agencja wydaw., 1991. — Т. 2. N — Z. — 559 s.
2. *Chwalewik E.* Z moich wspomnień o zbieractwie / E. Chwalewik ; Oprac. Hanna Łaskarzewska i Martyna Figiel. — Warszawa : Bibl. nar., 2006. — 99 s.

3. Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження / С. Міщук. — Київ, 2007. — 242 с.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 37. — Київ, 2013. — С. 319—332.
5. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — С. 1—4. — Режим доступу: <https://istvolyn.info.istvolyn.info> (дата звернення 7.01.2021). — Назва з екрана.
6. Villeneuve C. Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose / Couret de Villeneuve. — Á Orléans : De l'Imprimerie de l'Auteur, 1789. — [12], 309 p.
7. Некоторые сведения из жизни московских французов. Часть первая. — С. 1. — Режим доступа: <https://betty-barklay.Livejournal.com> (дата обращения 7.01.2021). — Загл. с экрана.
8. Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. — 1880. — Gotha : Justus Perthes, 1880. — [XXXII], 1077 p.
9. Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. — 1890. — Gotha : Justus Perthes, 1890. — 1134 p.
10. Гринченко Н. А. Книжные магазины Санкт-Петербурга (1862—1917). — С. 1—10. — Режим доступа: <https://www.academia.edu/36610573-C/386-436> (дата обращения 7.01.2021). — Загл. с экрана.
11. [Ariosto L.]. Orlando Furioso di Lodovico Ariosto / Lodovico Ariosto. — In Parigi: Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi, 1795. — Т. 1. — LXXIX, 360 p.
12. Фонвизин: Из неизданных записок Клостермана // Русский архив. — 1881. — Кн. 3. — С. 291—299.
13. Зайцева А. А. Иностранные книготорговцы в Санкт-Петербурге в конце XVIII — начале XIX в. / А. А. Зайцева // Книготорговое и библиотечное дело в России в XVII — 1-й половине XIX в. — Ленинград, 1981. — С. 29—51.
14. Литературный музей Пушкинского Дома Российской Академии наук. — Санкт-Петербург. — С. 1. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books> (дата обращения 8.01.2021). — Загл. с экрана.
15. Кузнецова И. А. Собрание живописи А. С. Власова в Москве начала XIX века. — С. 562—570. — Режим доступа: <https://books.google.com.ua> (дата обращения 8.01.2021). — Загл. с экрана.
16. Jacquelin J. A. La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles / J. A. Jacquelin. — Paris : [s. n.], [s. a.] — 79 p.
17. Antermony J. B. Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de L'Asie / Jean Bell d'Antermony. — Paris : Chez Robin, Libraire, 1766. — Т. 1. — 407 p.
18. Baedeker K. Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse / Karl Baedeker. — Leipzig : Karl Baedeker, Éditeur, 1883. — 450 p.
19. Сходознавство. — С. 5 — Режим доступу: osvita-plaza.in.ua/publ/490 (дата звернення 8.01.2021). — Назва з екрана.
20. Цьось В. А. Агагангел Кримський — перший вчений секретар Української академії наук / В. А. Цьось, М. П. Цьось // Сучасна наука та освіта Волині : збірник матеріалів науково-практичної конференції 22 листопада 2018 р., м. Володимир-Волинський / упоряд., гол. ред. Б. С. Жулковський. — Луцьк : Волиньполіграф, 2018. — С. 32—34.
21. Чувпило О. О. З історії української орієнталістики та тюркології І. Ф. Чернікова / О. О. Чувпило, Л. О. Чувпило // Збірник наукових праць. Харківський національний університет ім. Г. С. Сковороди. Серія "Історія та географія". — Харків, 2018. — Вип. 54. — С. 201—205.
22. Вернадський В. І. Листування з українськими вченими. — С. 20. — Режим доступу: <https://history.org.ua> (дата звернення 8.01.2021). — Назва з екрана.
23. Jaccoliot L. Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan) / Louis Jaccoliot. — Paris : E. Dentu, Libraire—Éditeur, 1875. — 394 p.
24. Castellan A. L. Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1, P. 2. / Antoine Laurent Castellan. — Paris : H. Agasse, Imprimeur-Libraire, 1811. — 171; 235 pp.
25. Burnes A. Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833 / Alexandre Burnes. — Paris : Arthus Bertrand, Libraire-Éditeur, 1835. — Т. 1. — XI, 354 p.
26. Caillaud F. Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennár, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années 1819, 1820, 1821 et 1822 / Frédéric Caillaud. — Paris : Imprimé par autorisation du Roi, 1826. — Т. 2. — 442 p.
27. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму / І. О. Ціборовська-Римарович // Острозька давнина. — Остріг, 2015. — Вип. 4. — С. 73—92.
28. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога — єзуїта Георгія Генделя (1657—1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — Київ, 2009. — Вип. 24. — С. 216—250.
29. Міщук С. М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900—1932): походження, склад, доля : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Міщук Сергій Миколайович ; Національна академія наук. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2003. — 13 с.

Tetyana Yakubova

Book marks on books from the library of Lutsk-Zhytomyr seminary

The article provides a bibliographical review in the historical retrospective of book marks on the publications of the library of Lutsk-Zhytomyr seminary, which is stored in the funds of the department of library collections and historical collections of the Institute of Bibliology of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. Materials of bibliographic works of E. Khvalevik, S. Mishchuk, I. Tsiborovska-Rymarovych on the study of literature and book signs from the library of Lutsk-Zhytomyr

seminary are represented. The composition and filling of the library fund of Lutsk-Zhytomyr seminary are analyzed. When applying the chronological method of research, the classification of book signs in historical retrospect is given. Bookmarks of foreign bookstores and various European bibliophiles (XVIII—XIX centuries), book marks of the Soviet period in Ukraine are singled out. The analysis of various information resources on book marks made it possible to find out the ways of forming the library fund of Lutsk-Zhytomyr seminary and storing books from the seminary library in various private and public libraries. Due to the use of various information resources, the informativeness of the source material of book signs has been expanded, which has contributed to their more thorough study and attribution. Book studies and historical information on the role of foreign book trade in Kyiv, Moscow and St. Petersburg in the process of replenishing the library of the Lutsk-Zhytomyr Seminary are provided. The bibliological information about books from private libraries, which got into the funds of the library of Lutsk-Zhytomyr seminary, is given. The receipt of the books of the seminar library in the funds of the library of the Office of Arab-Iranian philology in Kyiv, which was created under the leadership of A. Krymsky, is noted.

Keywords: book marks; library of Lutsk-Zhytomyr seminary; attribution; foreign book trade; A. Krymsky

References

1. Chwalewik E. (1991). *Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzei i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, T. 2. N—Z. Kraków: Kraj. agencja wydaw.
2. Chwalewik E. (2006). *Z moich wspomnień o zbieractwie*. Warszawa: Bibl. nar.
3. Mishchuk S. M. (2007). *Rukopysni ta knyzhkovi zibrannya Volyni u fondakh Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoriya, sklad, naukove doslidzhennya*. Kyiv.
4. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2013). Starodruky z knyhozibni Kremenetskoho monastyrya ottsiv reformativ yak dzherelo do istoriyi monastyrskoyi biblioteky. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 37, pp. 319—332. Kyiv.
5. Tsiborovska-Rymarovych I. (2021). Biblioteka Lutskoho monastyrya Ordeny trynitariyiv: istorychna dolya ta shlyakhy nadkhdzhennya do Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. [Online], available at: <https://istvolyn.info.istvolen.info>.
6. Villeneuve Couret de. (1789). *Mes matinées d'été, ou opuscules en vers et en prose*. Orléans: De l'Imprimerie de l'Auteur.
7. Nekotorye svedeniya iz zhizni moskovskikh frantsuzov. Chast pervaya. (2021). [Online], available at: [// bettybarklay. Livejournal](http://bettybarklay.Livejournal).
8. Almanach de Gotha. (1880). *Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*. Gotha: Justus Perthes.
9. Almanach de Gotha. (1890). *Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*. Gotha: Justus Perthes.
10. Grinchenko N. A. (2021). *Knizhnye magazyny Sankt-Peterburga (1862—1917)*. [Online], available at: <https://www.academia.edu/36610573-C/386-436>.
11. [Ariosto L.] (1795). *Orlando Furioso di Lodovico Ariosto*. In Parigi: Nella Stamperia di P. Plassan, nella strada del Cimiterio di S. Andrea degli Archi.
12. Fonvizin. (1881). Iz neizdannyykh zapisok Klostermana. *Russkii arkhiv*, 3, pp. 291—299.
13. Zaitseva A. A. (1981). Inostrannyye knigotorgovtsy v Sankt-Peterburge v kontse XVIII — nachale XIX v. *Knigotorgovoe i bibliotchnoe delo v Rossii v XVII — I-i polovine XIX v.*, pp. 29—51.
14. *Literaturnyi muzei Pushkinskogo Doma Rossiiskoi Akademii nauk. Sankt-Peterburg*. (2021). [Online], available at: <https://books.google.com.ua/books>.
15. Kuznetsova Y. A. (2021). *Sobranie zhivopisi A.S. Vlasova v Moskve nachala XIX veka*. [Online], available at: <https://books.google.com.ua>.
16. Jacquelin J. A. (2021). *La clef forée, comédie anecdotique, en un acte et en prose, mêlée de vaudevilles*. Paris: [s. n.], [s. a.].
17. Antermony J. B. (1766). *Voyages depuis St. Pétersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie*. Paris: Chez Robin, Libraire.
18. Baedeker K. (1883). *Italie. Manuel du voyageur. Part. 1. Italie Septentrionale jusqu'à Livourne, Florence et Ravenne avec l'île de Corse*. Leipzig: Karl Baedeker, Éditeur.
19. Skhodoznavstvo. (2021). [Online], available at: <https://osvita-plaza.in.ua/publ/490>.
20. Tsos V. A. and Tsos M. P. (2018). Ahatanhel Krymskyi — pershyj vchenyj sekretar Ukrainskoyi Akademiyi nauk. *Suchasna nauka ta osvita Volyni: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 22 lystopada 2018 r., m. Volodymyr-Volynskiy Zhulkovskiy*. Lutsk: Volynpolihraf, pp. 32—34.
21. Chuvpylo O. O. and Chuvpylo L. O. (2018). Z Istoriyi ukrainskoyi orientalistyky ta tyurkolohiyi I. F. Chernikova. *Zbirnyk naukovykh prats. Kharkivskiy natsionalnyj universytet im. H. S. Skovorody. Seriya "Istoriya ta heohrafiya"*, 54, pp. 201—205. Kharkiv.
22. V. I. Vernadskiy. *Lystuvannya z ukrayinskymy vchenymy*. (2021). [Online], available at: <https://history.org.ua>.
23. Jacolliot L. (1875). *Voyage aux ruines de Golconde et à la Cité des Morts (Indoustan)*. Paris: E. Dentu, Libraire—Éditeur.
24. Castellan A. L. (1811). *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople. P. 1., P. 2*. Paris: H. Agasse, Imprimeur-Libraire.
25. Burnes A. (1835). *Voyages de l'Embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et à Boukhara; et retour par la Perse, pendant les années 1831, 1832, 1833*. Paris: Arthus Bertrand, Libraire-Éditeur.
26. Caillaud F. (1826). *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fâzoql dans le midi du Royaume de Sennâr, à Syouah et dans cinq autres oasis; fait dans les années 1819, 1820, 1821 et 1822*. Paris.
27. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2015). Rukopysni proveniyentsiyi ta vlasnytski knyzhkovi znaky yak dzherelo do istoriyi formuvannya knyzhkovoho fondu biblioteky Ostrozkoho yezuyitskoho kolehiumu. *Ostrozka davnyna*, 4, pp. 73—92.
28. Tsiborovska-Rymarovych I. O. (2009). Tvory teoloha — yezuyita Heorhiya Henhelya (1657—1727) u fondakh Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoryko-knyhoznavcha kharakterystyka prymirnykiv. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 24, pp. 216—250.
29. Mishchuk S. M. (2003). *Biblioteka Volynskoho kraieznavchoho muzeyu u Zhytomyri (1900—1932): pokhdzhennya, sklad, dolya*. PhD. Natsionalna akademiya nauk. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Kyiv.

Надійшла до редакції 15 липня 2021 року